

Bojana Vujin

FILOZOFIJA VREMENA KAO OBLIK UMETNOSTI – TEKSTURA VREMENA VANA VINA U NABOKOVLJEVOJ ADI

Ada ili strast: jedna porodična hronika najkompleksniji je i, kada je u pitanju pažnja koju od čitaoca (ali i od kritičara) iziskuje jedno književno delo, najzahtevniji roman Vladimira Nabokova. Teme kojima se pisac bavi u ovom romanu iste su one koje ga zaokupljaju i u drugim delima, s tom razlikom što su u *Adi* proširene i dopunjene nekim novim idejama. Čini se da je Nabokov u ovaj roman ugradio sve ono o čemu je pisao u svojim prethodnim delima, a potom dodao i nekoliko slojeva građe novih tema. Kao i uvek do tada, i u *Adi* je jedna od osnovnih tema stvarnost – odabrana, nametnuta ili »stvarna«; ili možda sve tri odjednom, nije bitno. Ovoga puta, reč je o stvarnim ili vešto uobličanim rodbinsko-porodičnim odnosima; stvarnim, izmišljenim ili parodiranim pojmovima i osobama iz sveta književnosti – i umetnosti uopšte – zatim nauke i filozofije; najzad, stvarnim ili izmišljenim svetovima. Ovo su samo neke od stvari čija se istinitost – pa i samo postojanje – dovodi u sumnju, i ne treba misliti da se jednom rečenicom može obuhvatiti sve ono što, isprepletano, čini skelet *Ade*; međutim, navedene stvari čine najvažnije pršljenove u kičmi romana, a poslednja među njima – svetovi u kojima obitavaju junaci *Ade* – pruža najbolji uvid u Nabokovljev stav prema osnovnim pojmovima od kojih mora biti sačinjen svaki svet – prostoru i vremenu.

Ada nije prvi roman u kome se Nabokov bavi pitanjem vremena i prostora. Ono je, u većoj ili manjoj meri, prisutno u nekoliko njegovih ranijih dela, kao i u kasnijim.¹ Pa ipak, ni u jednom ranijem niti kasnijem romanu, prostoru i vremenu nije posvećeno toliko prostora i vremena kao u ovoj knjizi. Pripovedač i protagonist *Ade*, Van Vin, po profesiji filozof-naučnik-umetnik, za vreme deset godina tokom kojih piše priču *Ade* (odnosno, učestvuje u njenom pisanju), na ovaj ili onaj način, u ovom ili onom svom delu, bavi se prostorom i, prevashodno, vremenom, i ta njegova razmatranja dobijaju svoje mesto u knjizi. Neka od njih utkana su u samu njenu srž (na primer, prvo zajedničko leto u Ardisu postaje početak računanja vremena sveta „Vaniade“), neka nisu toliko stavovi koliko književni postupci u stvaranju same knjige („subjektivno“ vreme koje Van i Ada opisuju u

¹ Na primer, u *Loliti*, Lambert objašnjava pojam „nimfice“ tako što ga ograničava u vremenu koje potom pretvara u prostor („ostrvo“ na kome nimfice borave omeđeno je devetom i četrnaestom godinom života); u *Bledoj vatri*, Zembla je izmeštena u prostoru, a u neku ruku i u vremenu; u romanu *Pogledaj arlekine!* glavni psihološki problem pripovedača sastoji se u njegovoj nemogućnosti da promeni smer vremena kao što se to čini sa prostorom, odnosno, u njegovoj nesposobnosti da razluči pojmove vremena i prostora (koje Nabokov, sudeći po *Adi*, smatra dvema potpuno različitim i odvojenim stvarima).

romanu koji pišu, a koje obuhvata ne samo njihove živote, već i istorijat porodica Zemski i Vin, naspram „objektivnog“ vremena, jedne decenije tokom koje nastaje *Ada*), neka, najzad, jesu fizičko-filozofsko-umetničke ideje i ona zauzimaju značajan prostor u romanu, najpre samo uzgred spomenuta, da bi na kraju evoluirala u čitav jedan filozofski traktat koji dobija poseban – četvrti – deo u celini romana i ima svoj naziv – *Tekstura vremena*.

Svet u kome žive junaci *Ade* – planeta Antitera ili Demonija – podseća na sliku u ogledalu sveta koji mi poznajemo. Ovaj svet je – za nas, makar – potpuno izokrenut; i istorijski, i prostorno, i vremenski. Do prostornog izokretanja dolazi usled događaja koji su se u istoriji Antitere odigrali na jedan drugačiji način (na primer, širom Evrope i Azije prostire se „Tatarija“, jer Rusi nikada nisu porazili Tatare, dok su Severnu Ameriku naselili Rusi i Francuzi). U postojanje sestrinske planete Tere – koja toliko podseća na naš svet – veruju samo ludaci (što čitaoca, uz još neke ideje², navodi da se zapita da li u *Adi* možda ludaci imaju jasniji uvid u prirodu vremena i prostora). A čak i oni koji su mentalno zdravi imaju potrebu da svoj svet sagledaju iz nekog drugog ugla, kao što to čini Van (za koga se može reći mnogo toga negativnog, ali ne i da je lud, kao što je to slučaj sa mnogim drugim Nabokovljevim junacima) prilikom izvođenja Maskodagamine tačke, odnosno, hodanja na rukama. Kada je vreme u pitanju – bar što se ere u kojoj se odvijaju događaji iz *Ade* tiče – stiče se utisak da ono teče na način koji se ne poklapa sa *našom* istorijom. Na primer, to što se radnja prvog dela *Ade* odvija krajem devetnaestog veka uopšte ne sprečava junake da sede na ivici bazena uz koka-kolu; filmska industrija se razvija znatno ranije nego u nama poznatoj istoriji, dok Demon gine u avionskoj nesreći 1905. godine. Ako se doda i to da postoje aparati poput, recimo, „dorofona“, može se zaključiti da razlika između vremena Antitere i vremena u koje je smešten naš svet iznosi nekih stotina godina, te da 1888. godina na Antiteri odgovara kraju dvadesetog veka na Zemlji, kako se u *Adi* sasvim eksplicitno i kaže:

„...još komplikovanije i besmislenije neslaganje javilo bi se u pogledu vremena... i zbog toga što je između dve Zemlje postojao razmak velik i do stotinu godina u jednom ili drugom smeru...“³

Kada se uzme u obzir broj likova iz *Ade* koji se – amaterski ili profesionalno – bave pitanjem (ne)postojanja Tere, kao i prostorno-vremenskih odnosa uopšte, Vanov izbor zanimanja (psihijatar) nimalo ne čudi. Takođe, ako se razmisli o tome koliko se prostora – od samog početka knjige – posvećuje vremenu i načinima na koje funkcioniše ljudsko sećanje, ni Vanova sekundarna zanimanja (filozof, umetnik) ne predstavljaju veliko iznenađenje. Već u prvom delu *Ade* čitalac saznaje šta je to čime će se Van baviti „kad poraste“:

² Van dolazi do zaključka da je Vreme ritam, i kasnije kaže: „Jedan od mojih pacijenata mogao je da razazna ritam blesaka koji su se smenjivali na svake tri milisekunde (0,003!)“ – Vladimir Nabokov, *Ada ili strast: jedna porodična hronika*; sa engleskog preveo Srđan Vujica, Beograd: Zepter Book World, 2002, str. 391. (u daljim navodima *Ada*)

³ *Ada*, str. 12.

„Van je počeo da se hvata u koštac, još uvek neodređeno i dokono, sa naukom koja će ga opsedati u zrelih godinama – problemima prostora i vremena, prostora versus vremena, prostora iskrivljenog vremenom, prostora kao vremena, vremena kao prostora – i prostora koji se odvaja od vremena u konačnom tragičnom trijumfu ljudske spoznaje: jesam, zato što umirem.“⁴

kao i (jednog od) razloga za taj izbor:

„Ali ja želim da utvrdim gde se nalazimo, i kada. – rekao je Van – To je filozofska potreba.“⁵

Prvo značajno delo u kome se Van dotiče prirode vremena jesu *Pisma sa Tere*, takozvani „filozofski roman“ koji Van piše za vreme prve samoinicijativne razdvojenosti od Ade. Pripovedač priznaje da nema dovoljno znanja iz oblasti fizike da svoje delo bazira na nauci ili makar učini verodostojnim u očima fizike (što se svakako može reći i za *Teksturu vremena*, koja nastaje znatno kasnije), ali to za njega ipak nije razlog da se uzdrži od parodiranja pravih naučnika:

„Tiho je pozajmio ono što su njegovi najveći prethodnici (na primer, Kaunterstoun) zamislili...“⁶

Kaunterstoun je ovde, naravno, Ajnštajn. Međutim, to što Van ovo delo naziva „filozofskim romanom“ a ne naučnim delom, opravdava njegovo neznanje: filozofija *nije* nauka, i, ma koliko da se teorijska fizika dvadesetog veka približava filozofiji prirode, one ipak nisu isto, te stoga filozof – kada stvara svoju kosmogoniju, a pritom ne pretenduje da ona bude prihvaćena kao opšta istina – ima određene slobode koje fizičar nema, odnosno, ne mora da potkrepi svoje teorije empirijskim dokazima, jer one i ostaju samo to – filozofske, a ne naučne teorije.

Kada je o filozofima reč, postoji čitava plejada onih koji su na neki način – kao žrtve paradije, kao istinski prethodnici ili kao uzgred spomenute ličnosti – ušli u *Adu*. Pa ipak, ovaj rad će se baviti onima koji su prepoznati kao najznačajniji za *Adu* kao delo koje se, pored ostalog, bavi i prirodom prostora i vremena, a to su Kant, kao svojevrсни koren ove misli, i Bergson, kao jedan od njenih zrelih plodova. Kada je pak nauka u pitanju, kao i uvek kod Nabokova, i u *Adi* „stradaju“ oni koje Nabokov ne poštuje, ne voli ili ne razume (a pritom ni *ne želi* da ih razume), a u ovom slučaju, to su (neizbežni) Frojd – koji nema veze sa naukom o vremenu, ali ipak dobija čak i zasebno poglavlje u kome se Van ruga analizi snova – i Ajnštajn, kao jedan od začetnika ideje o prostorvremenu, kojoj se Nabokov protivi svom snagom jednog laika, odnosno, pozivajući se na „zdrav razum“.

⁴ *Isto*, str. 109.

⁵ *Isto*.

⁶ *Isto*, str. 244.

U *Kritici čistog uma* Kant, između ostalog, spominje prostor i vreme, i kaže, vrlo jednostavno svedeno, da su oni unapred date i nepromenljive kategorije, koje čoveku omogućavaju shvatanje stvarnosti. Prostor omogućava spoznaju spoljašnjeg sveta, dok vreme prethodi toj spoznaji i čini bitnu osobinu unutrašnjeg sveta. Ni vreme ni prostor nisu predmet fizike, već ljudske spoznaje; i jednom analitičkom umu oni se mogu učiniti dvema odvojenim stvarima, međutim, što se ljudske spoznaje tiče, prostor i vreme su neizbežno upućeni jedno na drugo, i mada nisu jedno te isto, bez jednog ne može biti drugog.

U toku evolucije ove misli, vremenu je dato prvenstvo nad prostorom, zato što vreme, kao ne sasvim opipljiva kategorija, većini filozofa koji se bavili prostorom i vremenom deluje uzvišenije i time, po njihovom mišljenju, zavređuje više pažnje u odnosu na prostor, koji je više spoljašnja nego unutrašnja kategorija, te tako bliži materijalnoj stvarnosti, a samim tim pre predmet izučavanja fizike – i nauke uopšte – nego filozofije. Ovo mišljenje delio je i Anri Bergson. U svom delu *Trajanje i simultanost*, Bergson spominje stvaralačko trajanje kao pojam vremena, koje u jednu celinu spaja prošlost i sadašnjost u jedinstvenom toku neprekidnog menjanja kao neprestanog stvaranja novog. Ovo predstavlja stvaralačku evoluciju – dakle, stvaralačko trajanje, kao nešto što čini bitan deo prirode umetnika, i što mu omogućava da, u trenutku uzvišene inspiracije, stvori umetničko – i nadalje novo – delo.

Van Vin se u *Teksturi vremena* takođe bavi evolucijom i dolazi do zaključka da ona kao neizbežan rezultat ima nestajanje/nepostojanje budućnosti:

„Ništa ne sprečava čovečanstvo kao takvo da uopšte nema budućnost – na primer, ako naš rod razvije neprimetnim (to je srž mog argumenta) koracima vrstu *novo-sapiens* ili neki sasvim drugi niži red roda koji će uživati u drugim varijantama postojanja i snevanja, van domašaja čovekovog shvatanja Vremena.”⁷

Dakle, šta je evolucija ako čovek u njenom toku postane neprepoznatljiv u odnosu na današnjeg čoveka? Neprestano *menjanje*, čija je krajnja posledica stvaranje bića koje neće biti ograničeno našim vremenom. A ako vreme više ne bude ono što je danas, i ako mi ne budemo mogli da ga pojmimo (mada viševekovne rasprave filozofa, naučnika, umetnika i praktično svih mogućih mislilaca dokazuju da ni sada ne možemo reći da smo kadri za tako nešto), logično će slediti da – s obzirom na to da nema nikog ko će ga (u nedostatku boljeg termina) računati – vremena neće ni biti (slično Avgustinovoj tezi da pre božjeg stvaranja sveta nije bilo vremena, što je Nabokova navelo da se našali i na Avgustinov račun već na sledećoj stranici *Ade*⁸), to jest, budućnost neće postojati.

Kada je u pitanju evolucija vremena, Van ne može da odredi na šta se ona odnosi – na sam pojam vremena ili na njegovo merenje, i veruje da se to ne može ni otkriti:

⁷ *Isto*, str. 390.

⁸ „A Aurelije Avgustin... osetio je to začuđujuće fizičko mučenje uma koji postaje sve plići... ali on je, barem, svoj mozak mogao da dopuni energijom koju je udeljivao Bog (ovde ubaciti fusnotu o tome kako je divno posmatrati ga kako gura dalje i svoja razmišljanja, između peska i zvezda, smenjuje sa živahnim periodima molitve).” – *Ada*, str. 391.

„Zamislite se nad Jajetom, kao što francuski petao reče svojim kokama”⁹,

izjednačavajući tako ovo pitanje sa čuvenim „Šta je starije?”.

Nabokov – odnosno Van – ne slaže se sa Bergsonovom idejom o stalnom trajanju, stvaralačkoj evoluciji koja rezultira umetničkim delom. Naprotiv, za njega je samo vreme umetnost, a sve njegove manifestacije su umetnička dela. Po Vanu, vreme nije heterogeno trajanje, već onaj opipljivi a opet neuhvatljivi trenutak između dva događaja. U drugom delu *Ade*, u razgovoru Vana i Luset, prikazuje se stanovište o prevaziđenosti Bergsona:

„...*La durée* nije sinonim za trajanje, jer je zasićeno – da kao zastava – mislima baš tog filozofa.

.....

– Zapravo – primetila je Luset... – Bergson je samo za veoma mlade ili veoma nesrećne ljude, kao što je ova raspoloživa *rousse*.

– Prepoznavanje Bergsona – rekao je vanredni pohotljivac – zaslužuje B minus *dans ton petit cas*, ali ne više.”¹⁰

Ipak, on prihvata Bergsonovu ideju o tome da su prostor i vreme odvojeni, i da se pojam vremena ne može svesti na obrazac prostora:

„Kada mesje Bergson upotrebi svoje makaze, Prostor odleprša na zemlju, ali Vreme ostaje između mislioca i palca.”¹¹

Takođe se slaže s njegovim mišljenjem o Ajnštajnu, Minkovskom i četvorodimenzionalnosti prostora i koristi njegove termine „protežnost” i „trajanje”¹².

Po rečima samog Nabokova, najvažnije otkriće do koga Van dolazi u toku bavljenja vremenom jeste njegov „opažaj vremena kao nejasnog udubljenja između dva ritmična otkucaja, uske i bezdane tišine između otkucaja, a ne samih otkucaja, koji samo zarobljavaju Vreme”.¹³ Van već samim naslovom koji daje svom traktatu jasno kazuje da on vreme vidi kao nešto opipljivo, nešto što ima *teksturu*. Vreme, dakle, nije *tekst* u bartovskom smislu, ono se ne može tumačiti. Ono je *tekstura*, nešto što se može opaziti, opipati, pa čak i milovati:

„Želim da ispitam suštinu Vremena, ne njegovo proticanje, jer ne verujem da se ta suština može svesti na proticanje. Želim da milujem Vreme”.¹⁴

⁹ *Ada*, str. 392.

¹⁰ *Isto*, str. 272.

¹¹ *Isto*, str. 395.

¹² Vid. *Ada*, str.394-395.

¹³ Iz intervjua koji je Nabokov oktobra 1971. dao Kurtu Hofmanu (Kurt Hoffman) za *Bajerišer Rundfunk* (*Bayerischer Rundfunk*), a čiji se delovi, oni koje je Nabokov ustupio, mogu naći na: <http://moshkov.pk.ru/NABOKOW/Inter19.txt> (prevod sa engleskog B. V.)

¹⁴ *Ada*, str. 390.

I upravo ova rečenica čini srž Vanove ideje vremena. Ono je za njega umetnička kategorija. Filozofija vremena za Vana nije ništa drugo do još jedan oblik umetnosti i umetničkog izražavanja. Nešto kasnije, u napadu na teoriju relativnosti, Van kaže:

„Bez ustezanja odbacujemo veštački koncept prostorom zagađenog vremena, vremena na kojem je prostor parazit, prostor-vremena iz relativističke *književnosti*“.¹⁵ (Kurz. moj)

što se može protumačiti na dva načina: (1) Nabokov/Van teoriju relativnosti smatra nečim izmišljenim, veštačkim, subjektivnim; ili pak (2) umetnošću. A ako je jedna teorija iz oblasti fizike – dakle, *naučna* teorija – za njega književno, *umetničko* delo, ni najmanje ne čudi istovetan stav prema vlastitoj teoriji, za koju ne postoji nijedan jedini empirijski dokaz (što je odvaja od nauke); a, ako se malo bolje pogleda, za njeno izvođenje nije korišćen nikakav logički metod, što je ne čini ni filozofijom. Jedina moguća oblast u koju bi se Vanova *Tekstura vremena* mogla svrstati jeste, dakle, *umetnost*, ili preciznije, *književnost*.

Za Vana su prostor i vreme dve potpuno odvojene kategorije, što se jasno vidi iz prethodnog citata. U pokušaju da ih odvoji, on „skače sebi u usta“, i biva nedosledan. Nakon što je rekao da „želi da miluje vreme“ i svome delu dao naziv *Tekstura vremena*, on kaže da se prostor može opaziti, odnosno, čulno spoznati, dok je sa vremenom to nemoguće:

„...dok se Prostor može posmatrati, možda naivno, ali ipak neposredno, Vreme mogu da oslušujem samo između naglasaka, tokom kratkog konkavnog trenutka, ... uz rastuću saznanje da ne slušam sâmno Vreme, već struju krvi kako teče kroz moj mozak...“¹⁶

Međutim, iz onoga što je ranije rekao, dâ se zaključiti da Van upravo vreme, a ne prostor, čulno doživljava.

Jasno je, onda, da Van u svom traktatu govori o dva vremena. Odnosno, njegov predmet je jedno vreme, ono koje ima teksturu, ono koje se može čulno opaziti, ono koje je subjektivno:

„Čisto Vreme, Perceptualno Vreme, Opipljivo Vreme, Vreme slobodno od sadržaja, konteksta i stalnog komentara – to je *moje* vreme i moja tema“.¹⁷

Međutim, u pokušaju da opovrgne teoriju relativnosti, Van nehotice govori o jednom drugom vremenu, koje je neuhvatljivo, odnosno, objektivnom vremenu. Ipak, subjektivno vreme je ono što zanima Vana:

„Vreme koje mene zanima je samo ono Vreme koje sam ja zaustavio i pažljivo motrio napetom voljom svog uma“.¹⁸

¹⁵ Isto, str. 393.

¹⁶ Isto, str. 391.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

zato što je *ono* za njega opipljivo, s obzirom na to da objektivno, „stvarno“, vreme zapravo i jeste neuhvatljivo, jer je na nivou ideje, pošto ne postoji jedno pravo, objektivno, „stvarno“ vreme, već samo skup vlastitih, subjektivnih vremena. U svojoj umetničkoj (i ljudskoj) aroganciji, Van veruje samo u vlastito vreme. Međutim, kada govori o relativnosti, on ova dva koncepta spaja u jedan, i time dobija jedan ne baš uredno nakalemljen hibrid, čije pojedine delove i dalje koristi po potrebi. Do ovoga bez sumnje dolazi zato što on jednu naučnu teoriju pokušava da obori nenaučnim argumentima, posežući za onim u čemu je najjači – umetnošću i metaforama:

„Tekstura Prostora nije tekstura Vremena, i nezgrapna četvorodimenzionalna nakaza koju su relativisti odgajili nalik je četvoronošcu kome je jedna noga zamenjena utvarom noge”.¹⁹

Van priznaje samo postojanje teorije relativnosti, ali ne i njene zakone; s obzirom da je, barem sudeći po onome što je rekao, ne razume, on je odbacuje, i govori o „dvema najvećim zabludama”: (1) mešanju vremenskih elemenata sa prostornim i (2) posmatranju vremena kao nekakvog toka. Ipak, kad se malo bolje pogleda, ove dve stvari se svode na isto – Van ne prihvata „tok” vremena jer ne može sebi da predstavi vreme kao fizičku kategoriju, što bi ga svakako približilo prostoru. Prostor, sa druge strane, čisto je fizički koncept, i, kao takav, ograničava vreme:

„Kako ga [vreme] mogu izvaditi iz njegovog mekog udubljenja? ... Da li sam rekao udubljenje? Mračna jama? Ali to je samo Prostor, zlikovac iz komedije koji se na zadnja vrata vraća sa klatnom koje pokušava da proda, dok ja napipavam značenje Vremena. Ono što se trudim da uhvatim jeste upravo to Vreme koje mi Prostor pomaže da premerim...”²⁰

Pa ipak, nešto kasnije²¹, on priznaje da ne može da shvati ni prostor ni vreme, niti da može da ih premeri, time još jednom pokazujući nedoslednost.

Ali, upravo ova nedoslednost još više ukazuje na umetničku prirodu *Teksture vremena*. Van odbacuje Prostor – koji je, po uvreženom stanovištu, materijalna kategorija – i senzualno uživa u vremenu, koje je duhovna, subjektivna kategorija, i koja je tako primamljiva baš zbog te subjektivnosti, što je približava suštini jednog umetničkog dela. Prostor, za razliku od vremena, isti je za sve, te tako ne može biti predmet uživanja umetnika. Zato ga Van i odvaja od vremena, pošto on umetničku viziju ne želi da sputava fizičkim ograničenjima. Ovde se takođe vidi i razlog zbog koga je on tako opsednut vremenom. Naime, ako se prostor shvati kao nekakav okov, vrlo lako se može napraviti paralela između njega i fizičkih zakona koji zabranjuju ljubav Vana i Ade, koja je pak slična vremenu, po svojoj važnosti, neizbežnosti i intenzitetu. Sasvim je logično, onda, da Van vreme smatra

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto, str. 391.

²¹ Vid. Ada, str. 394.

toliko bitnijim i uzvišenijim od prostora. Na kraju krajeva, ako se posmatraju kao dve odvojene stvari, mnogo je lakše pokoriti prostor nego vreme.

Po Vanu, prostor i vreme nisu ravnopravni; vreme je samostalno, a prostor ne:

„Ne mogu da zamislim Prostor bez Vremena, ali mogu lako da zamislim Vreme bez Prostora”.²²

On negira postojanje jedinstvenog „prostorvremena”, ali argument koji za to koristi u najmanju ruku „nije baš ubedljiv”:

„'Prostor-vreme' – taj užasni hibrid čija sama crtica izgleda lažno”.²³

Ni sledeće odbrane vlastitog mišljenja nemaju težinu naučnog dokaza:

„Nemam za to razumevanja”.

„... ja odbacujem priču o njegovom satu koji usporava”.

„... moj razum se oseća uvređenim...”²⁴

Po svemu sudeći, Van/Nabokov jednostavno odbija da „da šansu” teoriji relativnosti (koja u vreme nastajanja *Ade* ne samo da nije nova, već su njena predviđanja u više navrata i potvrđena²⁵; takođe je već 1926. godina ustanovljeno i ono u čemu je ona manjkava²⁶, a što Nabokovu očito nije bilo poznato, pošto se još uvek sporio sa idejama opšte relativnosti iz 1915.), pozivajući se na „zdrav razum” i parodirajući primere koje u prilog sebi daje teorija relativnosti (na primer, „paradoks blizanaca” koji se kod Nabokova pretvara u astronaute koji se na Zemlju vraćaju mlađi nego što su otišli – u dečjoj odeći).

²² *Isto*, str. 395.

²³ *Isto*.

²⁴ *Isto*.

²⁵ Na primer, 1962. godine, dva veoma precizna časovnika stavljena su na vrh i dno jednog vodotornja, i ustanovljeno je da je časovnik na dnu – bliži tlu – išao sporije, sasvim u skladu sa opštom relativnošću koja predviđa da vreme teče sporije u blizini nekog masivnog tela, jer su energija svetlosti i njena učestalost proporcionalne, te se učestalost svetlosti smanjuje ako se ona kreće nagore kroz Zemljino gravitaciono polje, pošto pritom gubi energiju. Zato se onome ko se nalazi na velikoj visini čini da se dole sve odvija usporenije. (vid. Stiven Hoking, *Kratka povest vremena*, preveo s engleskog Zoran Živković, Beograd, Alnari, 2002, poglavlje 3. – „Prostor i vreme”).

²⁶ Teorija relativnosti, koja upravlja makrokosmosom, jeste klasična teorija (=ne uzima u obzir Hajzenbergovo načelo neodređenosti – formulisano 1926. – po kome se nikada ne može biti potpuno siguran istovremeno u položaj i brzinu neke čestice, jer što je jedan parametar tačnije određen, to je drugi neodređeniji) te tako nije u saglasnosti sa ostalim teorijama, a razlog za ovo je to što su sva gravitaciona polja koja naučnici izučavaju relativno slaba. U nekim drugim slučajevima, na primer kod crnih rupa i Velikog Praska, gravitaciono polje je ogromne snage, i ovde postaju neobično važna dejstva kvantne mehanike, koja, opet, upravlja mikrokosmosom. Obe ove teorije su delimične, i fizičari još uvek tragaju za jednom koherentnom teorijom, takozvanom „kvantnom teorijom gravitacije” koja bi objedinila opštu relativnost i kvantnu mehaniku.

Van kaže da je prošlost:

„nepromenljiva, neopipljiva i “nikada se više ne može posetiti” – to su osobine koje ne odgovaraju ovom ili onom delu prostora“²⁷

Ova izjava sadrži dve suprotne pretpostavke – naime, iz nje sledi da: (1) prostor nije nepromenljiv i neopipljiv i (2) prostor se može ponovo posetiti. Ali, (1) isključuje (2) – ako se prostor menja, znači da ne postoje dva trenutka u kojima je on isti, i sledi da se jedno mesto nikada ne može dvaput posetiti. To jest, prostor nije apsolutan. Teorija relativnosti je odbacila i tezu o apsolutnom vremenu, i uvela relativno vreme.

Pa ipak, Van, kao umetnik, svestan je relativnosti vremena, iako se ne služi predviđanjima opšte relativnosti, već svešću umetnika da bi to dokazao. Na primer, on izjednačava Prošlost i Sećanje, i time ukazuje na njegovu subjektivnost. Vreme je za njega sinestetički doživljaj (ritam koji određuje vreme, vreme treba „senzualno grabiti, okusiti i osluškiivati“²⁸) koji se ne može do kraja pojmiti, već samo čulno opaziti. Van veruje u sadašnjost, u „sadastvo“, kako ga on naziva, jer prošlost je nešto što se menja u sećanju, a budućnost je obmana. Sadašnjost, s druge strane, predstavlja „jedinu stvarnost koju poznajemo, ona sledi za šarenim ništavilom onoga što više nije i prethodi apsolutnom ništavilu budućnosti“.²⁹ Ilustrativni primer ovog mišljenja čine predavanja o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti koje Van drži. Na predavanje o prošlosti je zakasnio (=prošlost je nepovratna, ne može se više doći do nje), na predavanju o sadašnjosti zahtevao je tišinu tokom kojih se čulo hrkanje jednog od slušalaca (=mi pokušavamo da percipiramo sadašnjost, na šta ukazuje Vanovo zahtevanje tišine, ali ona nam izmiče, i ne može se shvatiti, jer trenutak sadašnjosti prolazi dok smo zauzeti drugim stvarima, što je ilustrovano spavačem. Takođe, ovo mišljenje je u skladu sa Vanovom idejom o vremenu kao trenutku između dva otkucaja.), dok je na predavanju o budućnosti Van simulirao srčani udar, da se ne bi obrukao, pošto je na predavanju pričao „na plejbek“, a traka mu se iznenada zapetljala (=budućnost je obmana, „lažno vreme“, i zapravo ne postoji).

Pa ipak, da bi razumeo *Teksturu vremena*, čitalac treba da bude svestan jedne činjenice: ovaj traktat nije odvojeno filozofsko razmišljanje. Niti je puko vežbanje Vanovog stila, mada ima i neke istine u tome da on ovim pokušava da se zabavi da ne bi razmišljao o neizbežnom, sudbonosnom, ponovnom susretu sa Adom. *Tekstura vremena* je *deo romana*. Ona jeste prvo što je Nabokov napisao kada je počinjao rukopis koji će kasnije prerasti u *Adu*, ali to ga ne čini njenim najvažnijim delom. Svaki *deo* ovog romana ima određenu funkciju u celini. S tim u vezi, mora se naglasiti da se Van, svaki put kada dođe do raskida njegove veze sa Adom, zaokuplja vremenom. Već je izrečeno mišljenje o tome u kakvoj su sprezi Ada i vreme. *Pisma sa Tere* nastaju u toke prve duže razdvojenosti dvoje junaka. Druga razdvojenost traje čitavih sedamnaest godina, i nakon tog dugog perioda, dok putuje Švajcarskom da bi ponovo susreo Adu, Van piše *Teksturu vremena*.

²⁷ *Ada*, str. 396.

²⁸ *Isto*, str. 400.

²⁹ *Isto*, str. 401.

Šta se to u tih sedamnaest godina moglo promeniti? I sve, i ništa:

„Taj glas na telefonu, oživevši prošlost i povezavši je sa sadašnjošću... postao je središnji deo njegove najdublje percepcije opipljivog vremena, onog sjajnog „sada“ koje je bilo jedina stvarnost teksture Vremena”.³⁰

Ovde se prošlost i sadašnjost stapaju u jedno jedino, subjektivno, stvarno, opipljivo vreme, vreme koje kao da otelovljuje sve Vanove ideje i uverenja. Ključna reč ovde je *subjektivno*, jer subjektivno vreme može biti sve ono što onaj ko ga percipira – Van, u ovom slučaju – zamisli, ono može imati teksturu i biti savršen primer i dokaz njegove filozofije. S druge strane, tu je i objektivno vreme:

„Ispratio ju je – i popeo se, kao kartezijanski čovečuljak od stakla, kao sablasno Vreme koje stoji u stavu mirno, natrag na svoj pusti peti sprat. Da su zajedno živeli tih prokletih sedamnaest godina, bili bi pošteđeni šoka i poniženja; njihovo starenje bilo bi postepeno prilagođavanje, neprimetno kao samo Vreme”.³¹

Ovde se radi o neumoljivom objektivnom vremenu, koje se opire „subjektivizaciji”, koje se ne može svesti na obrasce vlastitih ideja i koje se ne može opipati. Ovo vreme nema teksturu. Ono je lišeno one senzualnosti o kojoj Van govori, i zato ga on ni ne priznaje:

„Da li pustošenje i uvrede koje starenje donosi... istraživaču Vremena išta govore o suštini Vremena? Vrlo malo”.³²

Što objedinjuje ovaj stav o vremenu i Nabokovljevo insistiranje na subjektivnoj stvarnosti: stvarnost je ono što sâm čovek od nje napravi. Te tako Van zaključuje:

„Vreme je sve, samo ne onaj popularni triptih: Prošlost koja više ne postoji, tačka bez trajanja koja je Sadašnjost, i „ne-još” koje možda nikada neće ni doći. Ne. Postoje samo dva panela. Prošlost (večno postojeća u mom umu) i Sadašnjost (kojoj moj um daje trajanje i stoga, *stvarnost*). (Kurz. moj) Ako od ispunjenih očekivanja, od onog što je predviđeno i suđeno, od sposobnosti gledanja u budućnost i od savršenih predskazanja ipak i načini-mo treći odeljak, mi svoj um i dalje okrećemo ka Sadašnjosti”.³³

Dakle, sve što postoji je sadašnjost, i sadašnjost je naša jedina stvarnost. Ovakva subjektivnost odlika je umetnosti. Van u osnovi jeste umetnik, i najpre umetnik, a tek potom

³⁰ Isto, str. 406.

³¹ Isto, str. 408.

³² Isto.

³³ Isto, str. 409.

filozof, dok Van naučnik dolazi na poslednje mesto. Zaključci do kojih on stiže na samom kraju *Teksture vremena* tipični su zaključci jednog umetnika. Na primer, njegova izjava da

„Život, ljubav, biblioteke nemaju budućnost“³⁴

nije pesimistička žalopojka nad prolaznošću pomenutih pojmova, već sumiranje najbitnijih stvari koje čine jedan svet. U Vanovom svetu nema budućnosti, ona je za njega, kako sam nebrojeno puta kaže, „lažno vreme“. Prema tome, ni život, ni ljubav, ni biblioteke ne mogu biti lažni; to jest, ljubav i umetnost (=biblioteke) koje čine život, jedina su stvarnost (jer sadašnjost je za njega stvarnost) koju Van poznaje i želi da spozna.

U *Adi*, češće nego u drugim Nabokovljevim romanima, čitaocu nije sasvim jasno čije stavove ima pred sobom – piščeve ili pripovedačeve. Ovo naročito važi za *Teksturu vremena*. Poznati su Nabokovljevi stavovi i o Ajnštajnu i o Frojdu, i Van je u ovom slučaju savršeni odraz svoga tvorca. Pa ipak, čini se da ni sam Nabokov nije bio siguran u to koliko je sebe uneo u svog junaka. U intervjuu koji je dao za časopis *Tajm (Time)* 1969. godine, na pitanje da li su njegovi i Vanovi stavovi o vremenu isti, Nabokov je odgovorio:

„Što su darovitiji i govorniji nečiji likovi, to je veća šansa da će podsećati na autora po tonu ili nekim nijansama mišljenja. To je jedna dobro znana vrsta stida, koja u meni izaziva sasvim blagu nesigurnost, pogotovo zato što i nisam zaista svestan nekih posebnih sličnosti – isto kao što niste svesni da imate iste pokrete i mimiku kao i neki rođak koji vam je mrzak. Ja se gnušam Vana Vina“.³⁵

Međutim, dve godine kasnije, u intervjuu citiranom ranije u ovom radu, Nabokov kaže:

„Primenjeno vreme, merljive iluzije vremena, u svoje svrhe mogu da koriste istoričari ili fizičari, one mene ne zanimaju, niti su zanimale moju tvorevinu Vana Vina u Četvrtom delu moje *Ade*. On i ja u toj knjizi pokušavamo da ispitamo *suštinu Vremena*, a ne njegov tok“.

i dalje:

„Čisto Vreme, Perceptualno Vreme, Opipljivo Vreme, Vreme oslobođeno sadržaja i konteksta, to je, dakle, vrsta Vremena koju opisuje moja tvorevina, a u čemu je ja podržavam i vodim“³⁶

time praktično izjednačavajući svoj i stav svog pripovedača.

Verovatno je zato teško odrediti u kojoj je meri *Tekstura vremena* stvarna teorija a u kojoj meri je parodija. O stvarnoj teoriji je već izrečeno dosta toga. Primera u korist pa-

³⁴ *Ada*, str. 409.

³⁵ Pomenuti intervju se može naći na: <http://lib.udm.ru/lib/NABOKOW/Inter10.txt> (prevod sa engleskog: B. V.)

³⁶ Vid. fusnotu 13.

rodije ima nekoliko, uključujući i one za autoparodiju. Na primer, na početku svog izlaganja, Van kaže:

„Ipak, verujem da će se moj čitalac, koji se sad već mršti nad ovim redovima (ali bar zanemaruje doručak), složiti sa mnom...“³⁷

da bi se nešto kasnije (sada se prešlo na pripovedanje iz trećeg lica) reklo:

„Nekoliko sati je [Van] radio na *Teksturi vremena*... Taj zadatak je bio utilitarno podstaknut namerom da sebe spreči u razmišljanju o iskušenju sreće koje ga očekuje 150 kilometara zapadno; ali nije sprečio zdravu želju za vrelim doručkom, koja ga je prekinula u piskaranju kako bi na putu ka Mon Ruu potražio neku drumsku krčmu.“³⁸

i iz toga bi se moglo zaključiti da Van vlastitu teoriju ne smatra nečim naročito važnim, te je ostavlja po strani zarad drumske krčme, dok u isti mah očekuje od čitaoca da joj se potpuno posveti, što je prilično uspela šala na račun čitalaca (od kojih su mnogi zaista i preskočili doručak da bi Vanovu teoriju pročitali do kraja).

Autoparodija se vidi u sledećem primeru, kada Van kaže:

„‘Prostor je rojenje u očima, a vreme brujanje u ušima’, kaže Džon Šejd, jedan savremeni pesnik, kako ga citira jedan izmišljeni filozof („Martin Gardiner“ [tako!]) u *Ambidekstričnom svemiru*, str. 165.“³⁹

Džon Šejd je, naravno, junak Nabokovljeve *Blede vatre* (1962), i kako kaže Roj Artur Svanson (Roy Arthur Swanson) u svojoj studiji „Nabokovljeva Ada kao naučna fantastika“, citira ga (Šejda) „veoma stvarni Martin Gardner na 168. strani *Ambidekstričnog svemira*. Neinformisani čitalac, međutim, neće iz Gardnerovog citata *Blede vatre*, niti iz napomene na 177. strani u kojoj se citat identifikuje, saznati da je Džon Fransis Šejd izmišljeni lik. Gardner nigde uopšte ne spominje Šejdovog tvorca, Vladimira Nabokova.“⁴⁰ Ovo nije samo šala na vlastiti račun, već i na račun nesrećnog Gardnera, kao i na račun – koga drugog do čitaoca, koji je do sada verovatno preskočio i ručak, pokušavajući da se iskolbelja iz Nabokovljeve mreže za hvatanje isuviše revnosnih pripadnika čitalačke publike. Na ovaj način se Nabokov ruga i Vanu, jer, kao što on na mahove zapostavlja *Teksturu vremena*, tako i Nabokov zapostavlja njega i koristi ove trenutke da parodira i sebe i druge.

No, daleko više nego parodija, i mnogo više nego filozofska teorija, *Tekstura vremena* je izraz umetnika koji traga za nekom subjektivnom istinom i smislom. Krajnji i najveći zaključak do koga zajedničkim snagama dolaze ponovo sjedinjeni Van i Ada neosporna je potvrda umetničke prirode vremena. Na samom kraju Četvrtog dela romana, Ada kaže:

³⁷ *Ada*, str. 393.

³⁸ *Isto*, str. 403.

³⁹ *Isto*, str. 395.

⁴⁰ Roy Arthur Swanson, “Nabokov’s *Ada* as Science Fiction” (1975), <http://www.depauw.edu/sfs/backissues/5/swanson5art.htm> (prevod sa engleskog: B. V.)

„Možemo znati koje je vreme, možemo poznavati neko vreme. Nikada ne možemo poznavati Vreme. Naša čula jednostavno nisu namenjena za to da ga opaze. To je kao –“⁴¹

Vreme je, dakle, nešto što se ne može percipirati, pa čak ni imenovati; ono se može samo naslutiti, ali ne i shvatiti. Ali zadatak umetnika je da i dalje pokušava, jer, za razliku od naučnika ili filozofa, on ne traga za istinom, već se njome izgovara upravo da bi nastavio sa traganjem, jer nedorečenost i maglovitost samog traganja često govore više i od najjasnijih konačnih odgovora.